

Apie šiuolaikinę naratologiją

On Contemporary Narratology

Gerald Prince

Pensilvanijos universiteto (Filadelfija, JAV) profesorius, Prancūzų katedros vedėjas, moderniosios prancūzų literatūros tyrinėtojas, vienas žymiausių pasaulio naratologų, daugelio knygų ir straipsnių, skirtų naratyvo teorijai, autorius (*Métaphysique et technique dans l'œuvre romanesque de Sartre; A Grammar of Stories; Narratology: The Form and Functioning of Narrative; A Dictionary of Narratology; Narrative as Theme; Guide du roman de langue française: 1901–1950* ir kt.) Geraldas Prince'as 2014 m. spalio 7–10 dienomis Lietuvos edukologijos universiteto Lituaništosios fakultete skaitė tris paskaitas apie šiuolaikinę naratologiją. Autoriui sutikus, pateikiame paskaitų užrašų vertimą į lietuvių kalbą.

I. Naratyvystė, naratyvingumas, naratyvumas ir naratibilumas¹

Naratologija tiria naratyvais vadinamus objektus, jiems būdingus panašumus ir skirtumus. Egzistuoja daug įvairių naratyvo apibrėžimų (daugiau ar mažiau žyminčių objekto ribas) ir daug atsakymų į klausimą – kas yra naratyvas? Vieni teoretikai ir tyrinėtojai naratyvą apibrėžia kaip verbalinį kūrinį, smulkiai pasakojantį vieną arba ne vieną įvykį, kiti jį apibrėžia kaip bet kokią įvykių reprezentaciją (taip pat ir neverbalinę, pavyzdžiui, statiški arba judrūs vaizdai, gestai arba visų paminėtų raiškos būdų deriniai). Vienų nuomone, naratyvas turi pasižymėti priežastingumu, jis turi būti apgyvendintas

¹ Terminai angliškame tekste: *Narrativehood, Narrativeness, Narrativity, Narratability*. Prancūziški atitikmenys pagal autorių: *Narrativauté, Narrativité, Narrativité, Narrabilité*. Esama žodžių žaismo išvedant naujadarus iš naratologijoje plačiai žinomo termino „naratyvumas“, apibūdinančio pasakojimui būdingas savybes (angl. *Narrativity*, pranc. *Narrativité*).

individualiomis būtybėmis ir daiktais, sietis su žmogiškąja patirtimi ir sudaryti rišią visumą, o kiti su tuo nesutinka arba sutinka tik iš dalies, tik su kai kuriais iš šių teiginių². Aš pats naudosisiu tokiu naratyvo apibrėžimu: objektas yra naratyvas, jei jis yra logiškai nuosekli bent dviejų asinchroninių įvykių (arba būsenos ir įvykio), kurie nesuponuoja arba nenumano vienas kito, reprezentacija.

Šis apibrėžimas, drauge ir lankstus, ir griežtas, turi daug privalumų (be to, kad jis neprieštarauja plačiai paplitusioms nuomonėms apie naratyvų pobūdį). Pavyzdžiui, mano apibrėžimas skiria naratyvus nuo nenaratyvų (ir dar konkrečiau, skiria naratyvus nuo paprasto bet kokio įvykio ar veiklos reprezentavimo, proceso ar aplinkybių aprašymo). Jis taip pat atskiria naratyvus nuo vadinamųjų antinaratyvų (pavyzdžiui, Alaino Robbe-Grillet romanus *Pavydas*), pirmajam priskirdamas nuoseklumo bruožą. Be to, kad ir koks būdamas griežtas, nuošalyje paliekantis daug neapibrėžtų aspektų, šis apibrėžimas suteikia nemažai erdvės atskleisti tiriamo objekto įvairovę. Pavyzdžiui, jis nekelia klausimų apie naratyvo teisingumą arba melą, jo tikrumą arba netikrumą, paprastumą arba meniškumą. Be to, šis mano apibrėžimas nesukonkretina temų, kurias naratyvas galėtų įvesti ar plėtoti, neapriboja galimo naratyvo dydžio ir jo pateikimo būdų³.

Šis ir kiti minėti apibrėžimai, atsakydami į klausimą, kas yra naratyvas, ne tik nurodo, iš ko jis sudarytas (nurodo į objektų klasę, įvardytą daiktavardžiu „naratyvas“), arba ekstensionaliai apibrėžia „naratyvą“ (ši naratyvo aspektą vadinu naratyvyste [angl. *Narrativehood* – vert. pastaba]), bet ir pateikia būvdardį, o ne daiktavardį, nurodo ne į pačius objektus, o į jų požymius, ir taip intensionaliai apibrėžia naratyvą (ši naratyvo aspektą vadinu naratyvingumu [angl. *Narrativeness* – vert. pastaba]). Bet koks objektas, kaip ir bet koks daiktas, gali būti labai įvairiai apibūdintas, tačiau šiuo atveju objektas yra naratyvas, jei jis turi tam tikrus naratyvams būdingus požymius – konkrečiai, jei jis yra logiškai nuosekli bent dviejų asinchroninių įvykių reprezentacija. Būtent todėl naratologams labai knieti išsiaiškinti, dėl kurių savybių objektas, arba naratyvas yra laikomas naratyvu.

Jau 1964 metais Claude'as Bremond'as straipsnyje *Le message narratif* („Naratyvinis pranešimas“) pastebėjo, jog „tai, ką Proppas tyrinėja rusų pasakose, [...] yra savarakiškas reikšmės sluoksnis, su tam tikra jam būdinga struktūra, kurią galima atskirti nuo viso pranešimo – nuo *naratyvo*“ (Bremond, 1964, 4). Jeanas Michelis Adamas veikalė *Le récit* („Pasakojimas“) šią mintį išplėtoja toliau. Jis išskiria naratyvinį reikšmės sluoksnį kaip vieną iš teksto tipų (šalia aprašomojo, aiškinamojo, šnekamojo ir t. t.). Jis taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad tekstui yra būdingas šių kelių tipų derinys ir vieno iš jų dominavimas (Adam, 1999, 9–10). Panašiai elgiasi Seymouras Chatmanas, siūlantis

² Žr., pvz.: Bal (1997); Barthes (1975); Fludernik (1996); Genette (1980); Herman (2002); Jannidis (2003); Revaz (1997); Ricœur (1984); Ryan (1991); Schmid (2003). – *Čia ir toliau, jei nepažymėta kitaip, – autoriaus pastabos.*

³ Kuriant savąjį naratyvo apibrėžimą, man ypač pasitarnavo šie veikalai, žr. literatūros sąrašą: Fludernik (1996); Herman (2002); Ryan (1991; 1992; 2005). Taip pat pasirėmiau savo paties darbais (1982; 1999; 2005).

tekstą skaidyti į tam tikrus tekstų tipus, kuriuos jis apibrėžia kaip „pagrindines (arba dominuojančias) struktūras, kurios gali būti aktualizuotos skirtingų paviršiaus formų“ (Chatman, 1990, 10–11). Chatmanas dėmesį sutelkia į tris tokias struktūras: Naratyvą (kurį jis rašo didžiąja raide ir aiškiai atskiria nuo paprasto naratyvo, rašomo mažąja raide), Aprašymą ir Argumentą. Jis pažymi, kad šios struktūros gali egzistuoti drauge tame pačiame tekste, ir parodo, kaip kiekviena jų gali veikti tekste pasitarnaudama kitoms dviems. Pavyzdžiui, Naratyvas tarnauja Argumentui La Fontaine'o pasakėčioje „Varna ir lapė“, o visai kitaip yra (Argumentas paklūsta Naratyvui) viename iš Jameso Joyce'o romano *Ulisas* epizodų apie Itakę (Chatman, 1990, 6–21). Žinoma, naratyvuose esama ne tik naratyvo (komiški efektai, jaudinantys vaizdai, psichologinės įžvalgos, filosofinės minties raida), todėl naratologija, be kitų dalykų, siekia paaiškinti, kas yra Naratyvas, arba kas yra objektai-naratyvai, arba kodėl naratyvai yra naratyvingi. Laikydamasis savo apibrėžties, teigčiau, kad naratologijai svarbūs tokie dalykai kaip įvykių buvimas (arba jų nebuvimas), įvykių kiekis, jų laiko, priežastinės arba potekstinės nuorodos, bet turbūt ne tokie dalykai kaip komiški efektai ar psichologinės įžvalgos.

Remdamasis įvairiomis pastabomis ir įžvalgomis apie naratyvystę ir naratyvingumą, naratyvus, naratyvą ir naratyvumą, galiu padaryti kelias išvadas. Įsivaizduokite objektą A, atitinkantį penkis iš šešių mano apibrėžtyje nurodytų naratyvystės sąlygų: (1) logiškai nuosekli (2) reprezentacija (3) dviejų (4) asinchroninių (5) įvykių, kurie suponuoja arba numano vienas kitą (tai neatitinka šeštos apibrėžime numatytos sąlygos). Vadinasi, objektas A nėra naratyvas taip, kaip naratyvu nebus ir objektas B, atitinkantis tik keturias iš šešių sąlygų, arba objektai C, D, E ir F, kurie neatitinka nė vienos nurodytos sąlygos.

Tačiau turime pakankamai pagrindo manyti, jog objektą A galime laikyti labiau naratyviu nei objektas B ir daug labiau naratyviu nei objektai C, D, E ir F. Gali būti, kad čia nurodytos šešios sąlygos nebūtinai yra vienodai svarbios, pavyzdžiui, jei laikysime, kad svarbiausia yra įvykio reprezentavimas, asinchroniškumas gali būti svarbesnė sąlyga nei nuoseklumas, o dviejų įvykių sąlyga gali reikšti daugiau nei anksčiau minėtos pirmos dvi sąlygos. Todėl objektas, atitinkantis šias tris sąlygas (taip pat ir pagrindinę), gali būti greičiau pavadintas naratyvu nei tas, kuris atitinka kitas tris sąlygas. Be to, gali būti ir taip, kad objektas, tenkinantis dvi sąlygas, bus greičiau pavadintas naratyvu nei objektas, tenkinantis tris sąlygas. Kita vertus, įvairūs teksto tipai daugiau ar mažiau svarbūs skirtinguose tekstuose, todėl gali būti, kad pasakojamasis tipas dominuos viename tekste ir bus šalutinis kitame. Taip pat gali būti, kad pasakojamasis tipas dominuos (arba bus šalutinis) dviejuose skirtinguose tekstuose, tačiau nevienodu pajėgumu. Be to, gali būti, jog dėl stipraus dominavimo panašus į naratyvą tipas turės daugiau naratyvo požymių ar svorio tekste (taigi padarydamas jį naratyvesniu nei jis iš tiesų yra), nei tikras naratyvo tipas, kuris pavaldus kitiems teksto tipams.

Čia paminėtos įvairios galimybės numato skirtingus naratyvumo laipsnius, arba tiek naratyvystės, tiek ir naratyvingumo laipsnius. Vieni objektai yra naratyvai, kiti yra tik panašūs į naratyvus, o dar kiti – visai į juos nepanašūs. Vieni naratyvai turi daugiau

naratyvumo nei kiti, o vieni nenaratyvai turi daugiau naratyvumo nei kiti nenaratyvai, dar kiti jų atrodo naratyvesni už pačius naratyvus. Visos šios aptartos įvairios galimybės nurodo kiekybę, susijusią su naratyvo apibrėžimui būtinomis sąlygomis, kitos galimybės gali būti kokybinės, susijusios ne tik su papildomais arba numanomais, bet ir su svarbiais ir privalomais pasakojimo elementais. Kokybiniai veiksniai nulemia teksto naratyvinę tapatybę, jo Naratyvinės struktūros pobūdį arba jos svarbą tekste ir turi tiesioginės įtakos to teksto naratyvumo laipsniui daugiau nei kuri nors griežta apibrėžties sąlyga. Kitaip sakant, šie kiekybiniai veiksniai rodo, jog tam tikros teksto sudedamosios dalys, neatitinkančios tos ar kitos apibrėžtyje nurodytos naratyvumo sąlygos, gali ją bent daugiau ar mažiau atitikti. Kitaip tariant, teksto naratyvumas nėra tiesioginis naratyvystės ir naratyvingumo atitikmuo, jis priklauso nuo to, kas tekstą daro daugiau ar mažiau atpažįstamą kaip naratyvą.

Vienas iš teksto kokybinių veiksnių būtų teigiamas įvykių pavaizdavimas, nes naratyvai yra įvykių reprezentacija, o ne tik kokia nors jų galimybė arba jos paneigimas. Naratyvai yra tikroviški: atsitiko būtent tai ir tai; tai atsitiko todėl, kad...; tai atsitiko ir tai buvo susiję su tuo, kad... Tai nereiškia, kad jie turi visai neprisileisti dvejonų, spėlionių ar neigimo (iš tiesų šie dalykai gali sukurti intrigą arba tekste pasirodyti kaip objektyvumo arba emfazės ženklai, išryškinantys tai, kas iš tikrųjų nutiko). Nors naratyvų žodinė išraiška gali būti atvira klausiamiesiems, tariamos nuosakos ir neigiamiems sakiniams, tačiau dėl neryžtingumo ir nežinojimo naratyvai gali išnykti. Kitas veiksnys yra susijęs su asinchroninių įvykių skirtingumu, nes kuo didesnis jų skirtingumas pasiekiamas, tuo labiau yra pabrėžiamas asinchroniškumas. Pavyzdžiui, palyginkite šiuos pasakymus: „Ji pavalgė ir po to nuėjo miegoti“, „Pavalgiusi ji nuėjo miegoti“ arba „Ji turėjo milijonus dolerių ir po to ji jų neteko“ ir „Ji neteko milijonų dolerių.“ Be to, kaip jau minėjau anksčiau, tekste kurio nors jo naratyvumui svarbaus elemento gali ir nebūti, tačiau tai nereiškia, kad jame negali būti kas nors į jį panašaus. Todėl tokia teksto atkarpa kaip „lyja, krenta kruša ir sninga“ arba „lyja, lyja ir lyja“, nors ir nėra asinchroniškų įvykių pateikimas, bet yra į jį labai panaši. Žinoma, kaip ir kiekybiniai veiksniai, šie kokybiniai veiksniai gali būti nevienodai svarbūs. Be to, priklausomai nuo konkretaus teksto, gali skirtis jų daromas poveikis.

Be įvairių tiesiogiai su tekstu susijusių veiksnių (kokybinių arba kiekybinių, būtinų arba nebūtinų ir pan.), kai kuriuos objektus prie naratyvo labiau priartina arba juos daro naratyviais, arba panašius į naratyvus įvairūs kontekstiniai veiksniai, dėl kurių kai kuriuos objektus suvokiame kaip naratyvus. Kaip pavyzdį imkime tekstą „Ji buvo labai turtinga, bet susidomėjo pokeriu ir prarado visus savo pinigus“, kuris galėtų būti atsakymas į prašymą papasakoti apie vieną moterį arba atsakymas į užduotį „Pateikite sakinio, sudaryto iš trijų dėmenų, pavyzdį.“⁴

⁴ Esama kelių įdomių nuomonių apie įvairius naratyvumui įtaką darančius veiksnius. Žr., pvz.: Coste (1989, 52–72); Herman (2002, 85–113); Ryan (1991, 48–174); Schmid (2003).

Kontekstas (žinoma, kartu su tekstu) taip pat turi įtakos suvokiant įvairių objektų naratyvumą, jų naratyvinę vertę (atskirai nuo jų naratyvinės tapatybės ir naratyvumo pobūdžio), kuri yra apibrėžiama kaip praneštinumas [angl. *Reportability* – vert. pastaba] arba papasakotinumumas [angl. *Tellability* – vert. pastaba] (tai vadinu naratibilumu [angl. *Narratability* – vert. pastaba]). Kontekstas drauge su tekstu padeda atsakyti į tokius klausimus: kodėl verta sukurti būtent šį naratyvą arba kas objektą padaro sėkmingu, patraukliu ir vertingu naratyvu? Keldamas klasikinį klausimą apie naratyvo „siekinį“ (angl. *Point* – vert. pastaba), t. y. dėl kokios priežasties naratyvas yra sukurtas ir kaip tą priežastį surasti, Williamas Labovas pastebi: „betiksles istorijas pasitiko pražūtingas atkirtis: „Na, ir kas iš to?“. Kiekvienas geras naratorius šį klausimą turi nuolatos būti pasirengęs atremti: pasibaigus jo naratyvui, turėtų būti neįsivaizduojama, kad klausytojas išstartų: „Na, ir kas?“. Kur kas geresnė būtų pastaba, panaši į šią: „Jis tai padarė?“, pabrėžianti naratyvo įvykiams būdingą naratyvumo požymį“ (Labov, 1972, 366). Dažnai nutinka, kad naratyvo *raison d'être*, jo reikšmę ir vertę daugiau ar mažiau nurodo vadinamosios vertinimo priemonės. Taip vieno ar kito veikėjo pasvarstymai gali pabrėžti neįprastą vaizduojamų įvykių kokybę, tam tikrų įvykių pakartojimas gali užgožti jų vertę, nenaratyvinių elementų panaudojimas (minint tai, kas neįvyko, bet kas galėjo įvykti) gali pabrėžti kokybę to, kas iš tikrųjų nutiko, o naratoriaus komentarai gali tiesiogiai nurodyti naratyvo siekinį⁵. Be to, gali būti, kad tam tikri klausimai ir temos yra itin įdomios, todėl vien jų pateikimas naratyve daro jį vertingą. Prancūzų seksistinis sėkmingo naratyvo receptas nurodo į tokių sudėtinių dalių kaip paslaptis, religija, seksas ir aristokratija pasitelkimą: „O Dieve, – tarė kunigaikštienė, – aš esu nėščia, bet nežinau, kuris čia pasidaravo“⁶. O sena *Readers' Digest*⁷ formulė, be sekso ir religijos, pabrėžia dar ir asmeninę patirtį, keliones, pinigus ir gyvūnų karalystę: „Kaip aš mylėjau su turtingu Loku Alpėse ir atradau Dievą.“ Be to, galbūt pats faktas, kad bet koks naratyvas aprėpia skirtingus įvykius ir trumpam juos susieja, visada skatina šiek tiek pajusti ir laiką, ir siekinį. Vis dėlto Labovas pastebi, jog esama labai informatyvių naratyvų (atitinkančių visas naratyvystės sąlygas), susijusių su aplinkybių kaita ir sutraukiančių jas į tarpusavyje susijusių dalių seką, kurie vis vien pasitinkami klausimu: „Na, ir kas?“, o ne „Jis tai padarė?“. Be to, tokios svarbios problemos ar temos kaip seksas ir paslaptis yra būdingos ne tik naratyvams, ir tai ne visur vienodai dera pasakoti, pavyzdžiui, Vilniuje ir Filadelfijoje. Priešingai, bet kuri tema, nepaisant to, kad ir kokia lokali ar nereikšminga ji atrodytų, ne tik gali būti potenciali naratyvo medžiaga (gali būti naratyvinama), bet gali būti ir naratyviškai patraukli (yra naratyvi). Greičiausiai bet kokie įvykiai, nepaisant jų

⁵ Apie nenaratyvus žr. Prince'as (1988).

⁶ Margaretos Boden sakinio *Mon Dieu, dit la Marquise, je suis enceinte et ne sais pas de qui* (Boden, 1977, 299) vertimas; percituota iš Ryan (1991, 154).

⁷ Šeimai skirtas amerikiečių žurnalas – vert. pastaba.

reikšmės, yra ne tik naratyvizuojami, bet ir patys gali turėti naratyvumo savybę. Kad ir kaip būtų, būtent tai grožinė kūryba ir siekia atverti.

Ne visada vertinamosios priemonės gali pasirodyti tinkamos ar įtikinamos. Juk pagaliau pats teiginys, jog įvykiai (ar jų seka) yra neįprasti, nepakartojami ar keisti, deja, jų tokiais nepadaro. Trumpai tariant, nors naratyvumas ir priklauso nuo aiškiai tekstinių veiksnių, pavyzdžiui, nuo vaizduojamų įvykių ir jų konfigūracijos, jis vis viena priklauso ir nuo konteksto. Kartais gali būti ypač svarbi ir reikšminga vietos ir laiko aplinkybė: pasakymas „Napoleonas mirė“ 2005 metais funkcionuoja kitaip nei 1821 metų Prancūzijoje ar Anglijoje. Kartais svarbų vaidmenį naratyve vaidina aletinis (tiesos) statusas. Marie Laure Ryan pastebi, jog „ypatingi įvykiai geriau veikia faktiniame, o ne išgalvotame naratyve, nes juos labai lengva pateikti“ (Ryan, 2005, 590). Kartais labai svarbu yra naratyvo mediumas ir jo perteikimo aplinkybės. Todėl dviejų skirtingų to paties naratyvo rankraščių sąlygos gali būti nevienodos, naratyvo perdavimas per radiją gali būti galingesnis palėpėje nei rūsyje, naratyvas tapyboje gali būti labiau matomas ryto, o ne vakaro šviesoje. Dažnai (jei ne visada) naratyvumas yra nuo naratyvo suvokėjo priklausanti funkcija. Maria Luiza Praff atkreipia dėmesį, kad toks pasakymas kaip „Šiandien Bilas nuėjo į banką“ yra naratyvus, jei Bilas yra žinomas kaip šykštuolis, kuris nepasitiki bankais. Tačiau sakinyje tampa ne toks įdomus, jei Bilas toks nėra (Pratt, 1977, 135). Apskritai, skirtingi asmenys (arba tas pats asmuo įvairiomis aplinkybėmis) tą pačią istoriją gali pasitikti skirtingai: arba „Na, ir kas?“, arba „Jis tai padarė?“. Juk galėjau vieną istoriją girdėti šimtą kartų arba jos dar nebūti išgirdęs, gal jau kuris laikas labai norėjau išgirsti tą istoriją arba visai nenorėjau, gal norėčiau sužinoti, kas nutiko ir kodėl, bet jūs to nenorite, arba tai, kas yra naratyve, man gali pasirodyti itin įdomu, o jūs galite su tuo visiškai nesutikti.

Atkreipkite dėmesį, jog yra ir kitų kontekstinių naratyvumo veiksnių, į kuriuos reikia atsižvelgti. Pavyzdžiui, gali būti svarbu žinoti, kas yra tikrasis naratyvo adresantas (ne autorius): jo naratorius arba vienas ar kitas jį pateikiantis veikėjas. Tarkime, kad kažkas man atsiunčia naratyvą, parašytą X apie naratorių Y, kurį man garsiai perskaitys Z. Adresanto tapatybė gali turėti įtakos mano reakcijai į naratyvą. O jei norite dėmesį nukreipti į autorių (tarkime, kad X yra garsus, pasiekęs šlovę), tai taip pat gali turėti įtakos mano vertinimui. Be to, atkreipkite dėmesį, kad naratyvinė objekto vertė nėra tapati jo vertei, kaip tokiai. Nepriklausomai nuo Jeano Paulio Sartre'o kūrinio *Šleikštulys* žavesio, tam tikra dalis jo teksto yra ne naratyvinė, o filosofinė.

Be jokios abejonės, čia galima būtų paminėti ir patyrinėti daug daugiau naratologijai būdingų bruožų, apžvelgti didesnius jos plotus. Vis dėlto net ir ši trumpa apžvalga ne tik atkreipia dėmesį į svarbius klausimus apie naratyvo pobūdį, jo formą ir funkcionavimą, bet ir užduoda dar daugiau kitų (naratologinių) mūsų dėmesio vertų klausimų: apie veiksmus, kurie daro įtaką naratyvui, apie jo pobūdį, reikšmę ir apie naratyvų tarpusavio sąveiką. Pavyzdžiui, koks yra santykis tarp konkrečių naratyvo išraiškos būdų ir naratyvumo (arba naratibilumo), kaip gebama manipuluoti naratyvumu, kokie yra ir

kaip skiriasi su naratyvumu susiję veiksniai, kuriuos naudoja skirtingos grupės (arba skirtingi žanrai) ir t. t. Iš tikrųjų, sistemingas tyrimas objekte ir jo aplinkoje (tekste ir jo kontekste) esančių dalykų, dėl kurių konkretus objektas yra laikomas naratyvu, natsiejamas nuo aiškinimosi, kokia yra mūsų suvokimą veikianti santykių sistema, kuri gali paaiškinti naratyvo semiosės pobūdį ir jos bruožus, naratyvų ir atskirų naratyvinių momentų reikšmę ir prasmingumą.

II. Apie pokolonijinę naratologiją

Kaip kartą pastebėjo Michelis Mathieu-Colas, naratologijos ribos yra sukėlusios nemažą diskusiją. Šios disciplinos (o galbūt „nedisciplinos“) apibrėžtys labai įvairios ir priklauso nuo to, ar apibrėžtimi siekiama „aprepti viską“, ar „to visko“ neaprepti, ar bandoma „tik sujungti“, ar nuo ko nors vis atsiriboti, ar svarbiau tyrinėjimų istorija, ar svarbiau abstrahuoti, išryškinti teoriją ir mokslą, pabrėžti didelę disciplinos apimtį ar apibrėžti jos ribas. Sutarimo šiuo klausimu iki šiol nėra, todėl pastaraisiais metais ieškoma išeities modifikuojant šios disciplinos variantus (struktūralistinė naratologija, poklasikinė naratologija, postmoderni naratologija, socionaratologija, psichonaratologija ir pan.) arba pasitelkus daugiskaitą – „naratologijos“. Šiandien skiriama vis naujų naratologijos atmainų: nuo formalistinės iki dialoginės (besiremiančios klasikine Michailo Bachtino teorija) ir fenomenologinės (kaip Paulio Ricoeuro), nuo besiremiančios Aristotelio iki tropologinės arba dekonstruojančios (kaip Jonathano Cullerio), skiriama ir kognityvinė (šiuo metu labai paplitusi) ir konstruktyvi naratologija, istorinio, sociologinio, ideologinio ir antropologinio santykio naratologija ir feministinė, lyčių ir kūno studijų naratologija (žr.: Herman, 1999, 2002; Mezei, 1995).

Iš visos šių siūlomų požiūrių į sistemingas naratyvumo studijas įvairovės išsiskiria siūlymai plėtoti pokolonijinę naratologiją (žr.: Fludernik, 1996; Gymnich, 2002). Galbūt tokie siūlymai atsirado dėl to, kad paties pokolonializmo kaip disciplinos sritis ir ribos yra ne ką mažiau problemiškos nei naratologijos: gal pokolonializmas (visada/jau) yra visur, bet gal jo niekada niekur (ar vis dar) nėra. Kai kurie tyrėjai linkę manyti, jog pokolonializmo arba (neo)kolonializmo vertybių ir jų pasekmių nagrinėjimas, išryškėjimas ir ginčijimasis dėl jų yra kur kas svarbiau nei naratologinių modalumų tyrinėjimas. Vis dėlto naratologija gali būti naudinga (ir yra naudojama) siekiant minėtų uždavinių: apibūdinant pasirinktą požiūrio tašką, pasakojimo tempą, aiškinantis diskurso tipą, aktantinius vaidmenis, išryškinant tam tikriems naratyvams būdingas transformacijas, galima geriau suvokti ideologijos, kuriai naratyvai atstovauja ir konstruoja, pobūdį ir funkcionavimą (žr.: Caldwell, 1999). Be to, kas žvelgiant iš naratologo pozicijų, dar svarbiau, kad pati naratologija laimi iš bendradarbiavimo su pokolonializmu, nes tokie ryšiai tikrai išbando naratologinių kategorijų ir skirčių pagrįstumą ir taiklumą.

Apžvelgsiu pokolonijinę naratologiją, kuri iš esmės remiasi (po)klasikinės naratologijos pasiekimais ir, jei į naratyvą žiūrėsime pro pokolonializmo akinius, kažkiek ją pačią pakeičia ir galbūt praturtina (plg.: Herman, 1999; Punday, 2000). Atkreipsiu dėmesį, kad pokolonijinė naratologija nesiekia atpažinti pokolonijinių naratyvų ar įvardyti jų išskirtinumo. Priešingai tam, ką teigia Marion Gymnich, nesieksiu parodyti, „kaip naratyviniuose tekstuose yra sudaromos, įamžinamos arba suardomos tapatumo ir kitybės sąvokos ar tokios kategorijos kaip tautybė, rasė, klasė ir lytis“ (Gymnich, 2002, 62). Be to, nors ir kaip esu dėkingas Susan Lanser už feministinę naratologiją, mano tikslas nėra „tirti naratyvą, atsižvelgiant į referentinį kontekstą, kuris tuo pat metu yra kalbinis, literatūrinis, istorinis, biografinis, socialinis ir politinis“ (Lanser, 1986, 145). Mano apžvalga netgi nėra susieta su konkrečiais tekstais ar jų tyrinėjimu ir ji nesiremia indukcinėmis procedūromis. Man labiau rūpi patys su pokolonializmu susiję klausimai (hibridiškumas, migracija, kitoniškumas, fragmentacija, įvairovė, galios santykiai) ir galimų naratologinių atitikmenų išryškėjimas ir jų įteisinimas.

Priminčiau, kad objektas laikomas naratyvu, jei jį galima analizuoti kaip vienos (ar daugiau nei vienos neatsitiktinės ir neprieštaringos) būsenos, vieno (ar ne vieno) įvykio, kuris logiškai nesuponuoja tos būsenos ir / arba nėra logiška transformacijos priežastis, reprezentaciją. Nors ir kokia gremėzdiška ši apibrėžtis, ji (būdama ir lanksti, ir griežta) turi privalumų. Pavyzdžiui, ji leidžia atskirti naratyvą nuo nenaratyvo (kalbos ženkle ar to paties ženkle pakartojimo, beprasmių skiemenų eilės, grynai fatinės ištarmės, paprasto buvimą nusakančio sakinio, paprasto veiksmo pavaizdavimo: tokio, kaip „Jonas atidarė langą“ arba „Marija uždarė duris“, silogizmo, argumento ir t. t.). Tokia apibrėžtis taip pat leidžia atskirti naratyvą nuo antinaratyvo (pavyzdžiui, Alaino Robbe-Grillet romaną *Pavydas*), nes ji naratyvui priskiria nuoseklumo požymį. Apskritai, pasinaudojus Émile'io Benveniste'o išvalga, ši apibrėžtis išryškina *semantinį*, o ne *semiotinį* naratyvo pobūdį, patį jo reikšmės atsiradimo būdą: skirtingai nei ženklas, naratyvas ne *atpažįstamas*, o *suprantamas* (tai, be abejo, padeda paaiškinti nuomonių skirtumus dėl daugelio objektų naratyvinio statuso).

Nors ši mano siūloma apibrėžtis ir reiškia didelius apribojimus ir iškelia ne vieną sąlygą, ji vis viena palieka nemažai vietos įvairovei. Pavyzdžiui, ji nenurodo naratyvo pateikimo mediumo (sakytinė ar rašytinė kalba, statiški ar judrūs vaizdai, gestai ar jų deriniai). Ji taip pat nekelia klausimų apie naratyvo teisingumą ar melą, jo tikrumą ar netikrumą, tradiciškumą ar modernumą, buitiškumą ar literatūriškumą, spontaniškumą ar sąmoningumą. Be to, ši apibrėžtis nesukonkretina naratyvo turinio ir jo pobūdžio, taip pat jo sąsajų su antropomorfinė (žmogiškąja) patirtimi, neišvardija temų, vaizduojamų scenų tipų, įvykių ar jų galimų sąsajų kokybinių savybių. Ji neapriboja ir naratyvo ilgumo ar trukmės, nenurodo, kokio lygio turi būti rišlumas arba kokį glaudumo laipsnį naratyvas turėtų pasiekti, be to, ji neapriboja pačių pasakojimo būdų (įvairių būdų vaizduoti tas pačias situacijas ir įvykius), arba naratyvumo būdų, kuriuos Marie Laure Ryan apibūdina kaip „įvairias siužeto tekstines realizacijas, įvairius būdus tekstui įgauti

naratyvinę struktūrą (siužetą ar istoriją) ir pasiekti, kad ši struktūra užtikrintų jo rišlumą“ (Ryan, 1992, 369).

Minėta apibrėžtis ne tik siekia aiškiai nurodyti, už kokios ribos prasideda naratyvas (nurodyti tik tai, ką visi ir tik naratyvai turi bendro), bet ir pati naratologija bando aprepti bei paaiškinti naratyvų įvairovę (tai, kas juos atskiria vieną nuo kito *kaip* naratyvus). Kaip jau minėta, naratologija apima platų naratyvui keliamų klausimų repertuarą (daug aprašomųjų priemonių, kurių tikslas – užfiksuoti bet kurio naratyvo išskirtinumą ir paremti interpretacines išvadas). Be abejo, dėmesį sutelkus tik į pokolonializmą, čia minimas repertuaras ir jo panaudojimo galimybės kiek susitrauks. Pavyzdžiui, Monika Fludernik, pasisakydama apie galimai produktyvias sąsajas tarp pokolonijinių naratyvų ir naratologijos, ir Marion Gymnich, iškeldama lingvistikos svarbą pokolonijinėje naratologijoje, vieningai tvirtina, kad naratoriaus ir veikėjų vartojama kalba (kalbos) gali būti itin vaisinga naratologinių tyrinėjimų sritis. Šios kalbos gali būti gana panašios arba labai skirtis, būti standartinės arba nestandartinės, pažymėtos teigiamu ar neigiamu ženklu ir t. t. Fludernik taip pat pamini naujoviškų arba netradicinių metodų naudojimą kaip dar vieną vaisingų tyrinėjimų sritį. Pavyzdžiui, „keisti“ įvardžiai „aš“, „jūs“, „mes“ naratyvuose arba naratoriaus „mes“, kuris atstovautų homogeniškai arba heterogeniškai grupei, žymėtų atotrūkį nuo bendruomenės arba apimtų tik šią, o ne kitą jos dalį. Nepriklausomai nuo didesnio ar mažesnio domėjimosi pokolonializmu, naratyvą analizuojantys tyrėjai išnagrinėjo ir iš dalies kodifikavo daugelį naratyve aptinkamų (laiko, erdvės, moralinių, intelektualinių, o taip pat ir kalbinių) santykių tarp naratoriaus, naratyvo adresato ir veikėjų. Jie taip pat nemažai padirbėjo tirdami „asmens“ kategoriją (pirmojo asmens naratyvas, daugiskaitos pirmojo asmens naratyvas, daugiaasmenis naratyvas ir t. t.). Tačiau taip pat žinome, jog formalios naujovės ir technologinė drąsa nėra būdingi tik pokolonijinės teorijos tekstams. Iš tiesų, tokie tekstai gali turėti daug bendrumų su (post)modernios arba feministinės kritikos tekstais. Daugelis pokolonijinės teorijos tekstų ir yra (post)modernūs arba feministiniai, o (pokolonijinė) naratologija tiria ne tik esamus tekstus, bet ir jų galimybes rasti. Bet koku atveju nereikės keisti minėtos apibrėžties, o kalbinės galios ar bendruomeninio atstovavimo išryškinimas naratoriuje paskatins tirti tekstus juos klasifikuojant pagal tai, kaip jie tas ypatybes panaudoja savo tikslams. Iš tikrųjų, bet kokio naratyvo požymio ar kategorijos (per)galvojimas, žiūrint iš pokolonijinės perspektyvos, gali pateikti naujų naratologinių išvalgų apie naratyvumą (sintaksę, semantiką ir pragmatiką).

Pavyzdžiui, tirdami tai, kas papasakota, naratologai svarsto, ar yra aiškiai nurodyta ir aprašyta erdvė, kiek ji iš anksto yra žinoma, ar ji stabili, ar besikeičianti, priklausoma nuo suvokėjo ar, priešingai, yra savarankiška, priklausoma tik nuo savo pačios padėties ar sudedamųjų dalių. Toliau jie apmąsto erdvę kertančius kelius ir jų kryptis, jos padalijimo būdus, įvairių sudedamųjų dalių skirtingą nuotolį nuo deiktinių centrų ir jų santykinę svarbą, aiškinasi, koks tų segmentų turinys, su kokiais įvykiais jie susiję. Atsižvelgdami į kolonializmo sukurtas ar jam priskiriamas ribas, sankirtas, perkėlimus, išmėtymą,

marginalizacijas, denius ir triumus, laukus ir džiungles, tyrėjai gali atkreipti dėmesį į daugiataopiškumą – į čia (ir čia, ir čia) kaip priešpriešą ten (ir ten, ir ten), į kažkur, visur, niekur, o taip pat į heterotopiškumo laipsnį, vietų derinius ir neatitikimus, plyšius, tarpus, įtrūkius pačioje erdvėje arba tarp jų, rėmus ir apribojimus, erdvinį išsidėstymą tarp tokių semantinių ašių kaip natūrali arba dirbtinė, pažįstama arba svetima, nepriklausoma ar kolonizuota, rizomatinė, kibernetinė, chaotiška ir t. t. (pavyzdžiui, Louis-Ferdinando Céline'o *Kelionėje į nakties pakraštį*, Lindos Lê Balse).

Be to, atkreipę dėmesį į santykinį naratyvo aiškumą, tikslumą ir laiko svarbą jame, naratologai būtinai pasidomės ne tik laiko pobūdžiu, bet ir veiksmu: tiesiniu ar cikliniu, spiraliniu, regresiniu ar progresiniu, pasirodančiu nereguliariai ar reguliariai, subjektyviu ar objektyviu veiksmu, kuriam būdinga trukmė arba data, kuris yra dirbtinai arba natūraliai padalytas, nutolusiu ar esančiu arti deiktinių centrų, gydančiu, gaivinančiu ar paralyžiuojančiu ir naikinančiu. Dėl pokolonializmo ženklų pažymėtų temų (tokių kaip sena ir nauja, nostalgija ir viltis, autentiška ir netikra pradžia ir pabaiga arba atmintis, amnezija ir anamnezė) analizės jie gali naujai pažvelgti į nesenstantį ar datos neturintį naratyvą, detaliai ištirti jo tariamą chronologiją, heterochronologiją, polichronologiją – „dabar“ (arba „dabar“, arba „dabar“) kaip priešpriešą praeičiai arba ateičiai, kaip priešpriešą „tada“ (arba „tada“, arba „tada“) arba „visada“, „niekada“, „kartais“, „tam tikru metu“ – taip pat ištirti (dalinį arba visišką) veiksmų simultaniškumą, jų (ypatingą arba į ką nors panašų) tęstinumą ir (žymius ar nežymius) neatitikimus tarp laiko segmentų, tų segmentų santykinį dydį ir jų ribų pobūdį (žr.: Raphaëlio Confiant romaną *Atodūsių alėja*, Ahmadou Kourouma romaną *Moné*, Leila'os Sebbar romaną *Žaliosis kinas iš Afrikos*).

Žinoma, kaip ir kitos naratologijos atmainos, pokolonijinė naratologija taip pat siektų įvardyti erdvę ir laiką užpildančius veikėjus bei sukurti priemones, kaip tirti ir aprašyti jų reikšmę, sandarą, jų stabilumą bei tapatybę, jų aktantinius vaidmenis bei aktantines funkcijas. Be to, ji siektų analizuoti jų pojūčius, pasisakymus, mintis ir jausmus, motyvaciją, tarpusavio sąveiką ir užimamą padėtį, remiantis tokiomis naratyvui dažniausiai būdingomis semantinėmis kategorijomis kaip gėris ir blogis, klasė ir galia, lytis ir seksualumas. Tačiau ji taip pat gali pasidomėti itin tarpusavyje susijusių ypatybių naratyve panaudojimu: tokių kaip (seniau ar naujai) kolonizuojantys ar kolonizuotieji, rasė arba etninė kilmė, kitoniškumas ir hibridiškumas, bendradarbiavimas, (priverstinė) asimiliacija, pasipriešinimas arba ambivalentiškumas ir, žinoma, kalbos ir naratyvo galia.

Pagaliau, pokolonijinė naratologija apibūdins įvykius (kryptingus veiksmus ar tiesiog nutikimus, procesus, pasiekimus ar laimėjimus), į kuriuos dėl tam tikrų aplinkybių įsitraukia jų dalyviai. Ji atskirtų pagrindinius įvykius nuo antraeilių, intervencinius nuo neintervencinių arba produktyvius nuo prevencinių. Ji nurodytų (sintagminius ir paradigminius, erdvėlaikinius, logiškus ir transformuojančius) santykius tarp tų įvykių ir pokyčių, kuriuos įvykiai gali sukelti (erdvinis perdavimas, fizinis modifikavimas, informacijos atlikimas, objekto įsigijimas ir pan.). Pokolonijinė naratologija taip pat paaiškins, kaip naratyvo sekvencijos gali priklausyti vienai arba įvairioms naratyvo sritims (vienam

ar ne vienam įvykių rinkiniui, susijusiam su tam tikrais veikėjais), kaip kiekviena jų bus priklausoma nuo modalumų (aletinių, episteminių, aksiologinių arba deontinių) ir kaip jos susijungs į dar sudėtingesnes sekvencijas ir istorijos linijas, paveiktos tokių procedūrų kaip sujungimas, įtraukimas ir kaita. Be to, ji išsamiai aprašys papasakotai istorijai būdingą struktūrinį tipą, pagal kurį ji yra išplėtota (laisva arba suveržta, apimanti vieną ar keletą veiksmo linijų, atvira, iš dalies arba visiškai uždara, žiedinė, kartotinė, pagrįsta fugos principais, su digresijomis, spiraline arba tiesine struktūra), įvardys, koku naratyvu (vientisu arba kompleksiniu, dauginiu, ištisiniu, stiprėjančiu arba susilpnėjančiu) ji yra pateikiama, taip pat nustatys tokias pragmatiškai sąlygotas ypatybes kaip šuolis į priekį, sugrįžimas į praeitį arba dabarties atspindėjimas, užrašytų (situacinių, veiksmo, instrumentalių) sekvencijų pobūdį ir atskirų įvykių bei būsenų situaciją ir pozityvumą. Bet svarbiausia, kad pokolonijinės krypties naratologija gali skirti daug dėmesio naratyvinėse sekvencijose (arba tam tikrose naratyvo srityse) galimoms spragoms, neapibrėžtumui ir neatitikimams, prieštaravimams tarp dviejų sekvencijų ir metaleptiniams pažeidimams, kontaktams ir migracijoms tarp jų: tokiems pažeidimams kaip ontologinių ribų transgresija, skirtingų naratyvinių sričių suartinimas ir jų peržengimai, arba tokiems „keistiems viržams“, kai viena naratyvinė sekvencija įsilieja į kitą, kuri pati yra įsiliejusi į dar kokią nors kitą (pavyzdžiui, Nabile'io Farèso *Naujo pasaulio atradimas*, Edouard'o Glissant'o *Visas pasaulis*, Katebo Yacine'o *Žvaigždėtas poligonas*). Ji gali būti itin jautri įvykių daugiafunkciškumo galimybėms ir įvairiose sekvencijose ar srityse atliekamų funkcijų skirtumams. Pokolonijinė naratologija naratyve gali išryškinti ne tik pasakojimo neapimtus elementus ir jų pasiskirstymą, bet ir hipotetinius naratyvus (kuriuos naratorius ar veikėjas žada papasakoti, bet niekada to nepadaro) arba vos užsimezgiusius naratyvus (kuriuos naratorius ar veikėjas pradeda pasakoti, bet niekada nepabaigia; žr.: Maher, 2002). Pagaliau, ji gali sutelkti dėmesį į naratyve vaizduojamus susitikimus, kontaktus ir sąveikas, susidūrimus ir konfliktus, kuriuose dalyvauja priešininkai ir priešingos jėgos (lygios arba nelygios, atitinkančios viena kitą arba neatitinkančios, nepalyginamos), taip pat į sąjungų ar sutarčių, komunikacijos, derybų, dialogų ir mainų tipus.

(Po)klasikinė naratologija yra plačiai ištyrusi ne tik tai, kas yra pasakojama, bet ir kaip pasakojama. Pavyzdžiui, naratologai aprašė laiko seką, kuriai naratyvas gali paklusti arba nepaklusti, nukrypti į anachronijas ir achronines struktūras, kurios taip pat gali atsirasti naratyve. Be to, jie aprašė naratyvo greitį ir jo kanonišką tempą (pauzes, scenas, elipses ir t. t.), ištyrė naratyvo dažnį, kruopščiai išnagrinėjo naratyvui būdingą distanciją ir požiūrio tašką, išnagrinėjo diskurso tipus, kuriuos tekstas gali prisiimti, siekdamas pateikti veikėjų pasisakymus ir mintis, išanalizavo pagrindines naracijų laiko rūšis (paskesnę, pirmesnę, sinchroninę ir įterptą naraciją) bei jų derinius. Jie taip pat ištyrė naratyvo pirmuoju, antruoju ir trečiuoju asmeniu ypatumus, išskyrė (kai kuriuos) ženklus, nurodančius (daugiau ar mažiau atvirai į nusimanantį, patikimą, sąmoningą) naratorių ir jo adresatą, nužymėjo pasakojimo aktantų padėtį. Pokolonializmo klausimais besidominti naratologija dabar galėtų užsiimti naratologinių priemonių, nurodančių į

naratyvo kelius (senus ir naujus), peržiūrėjimu ir pasiūlyti, kaip kitaip į tuos kelius galima būtų pažiūrėti. Pasitelkus feministinės naratologijos išvalgas apie tokias kategorijas kaip lytis, seksas, seksualinė orientacija, naratoriaus pokolonijinis statusas (neokolonistas, anksčiau kolonizuotas ir t. t.), galima pamėginti suklasifikuoti naratyvinius tekstus pagal tą naratoriaus statusą ir jo santykį su kitokiais veiksniais (tokiais kaip įkyrumas, drovumas ar žinojimas). Ji net galėtų skirti dėmesio *poco bending* (analogiškam *gender bending*) naratyvui, kai kolonizatoriai pasakoja kaip kolonizuotieji arba atvirksčiai. Atitinkamai, ypatingas dėmesys galėtų būti skiriamas naratoriaus kalbai, siekiant nustatyti, ar ta kalba yra (turėtų būti) parašyta, išarta, pasirašyta ar neišreikšta, ar tokia pat kaip adresato ir veikėjų kalba, o gal ji priklauso kolonistui, kolonizuotajam ar mišriam šių dviejų junginiui arba nė vienam iš jų. Taip pat galima pasidomėti, ar ta kalba naratoriui yra gimtoji, ar joje yra regionalizmų, tarminių posakių, naujadarų, nestandartinių ar netaisyklingų formų, kaip dažnai ir kokiomis aplinkybėmis naratyve įvyksta kalbos kodo perjungimas vartojant įvairiems kalbiniam kodams priklausančius žodžius ar frazes, ir ar šie žodžiai ar frazės yra (netiesiogiai) išverstos arba paliktos neišverstos (pavyzdžiui, François Rabelais *Trečioji* arba *Ketvirtoji knyga*, Ernesto Hemingway'aus *Fiesta (ir pateka saulė)*, Patricko Chamoiseau *Teksasas* ir *Mokyklinės dienos* ir kt.).

Klausimas apie naratoriaus kalbą ir kokios rūšies būseną ji perteikia (prislėgta, besiteisinanti, neryžtinga kalba) yra susijęs su klausimu apie diskurso tipus, kurie tą išraišką paryškina arba slopina. Viena iš galimybių, į kurią dar nebuvo atkreiptas dėmesys, yra ta, kad pokolonijinė naratologija gali ištirti tiesioginius diskursus (kai veikėjų pasisakymai ir mintys teka be jokių naratoriaus įžangų, tarpininkavimo ar globos), kurie priklauso grupei ar kolektyvui, o ne vienam individui (daugiau ar mažiau homogeniškam) „mes“, o ne „aš“. Akivaizdu, kad panašios rūšies daugiskaitos gali atsirasti ir kituose diskurso tipuose. Pavyzdžiui, būtų nesunku kino filme į viena sudėti balsą už kadro ir vienu metu kalbančius kelis veikėjus.

Turint galvoje pokolonijinių vienetų ir jų kontekstui būdingą pobūdį, situaciją, išraišką, tą naratyvo margumą ir nesuderinamumą, įtampas ir pokyčius, papildomas dėmesys turi būti skiriamas naratoriaus diagetinei padėčiai (ir pasakojimo atvejui kaip visumai) apibūdinti. Šalia tokių dalykų kaip keistai vienas kitu įrėminti naratoriai, metaleptiškai peržengiamos apibrėžtos diagetinės ribos arba keisti įvardžiai ir asmenų pavartojimo atvejai, gali būti „asmenį neutralizuojančio“ naratyvo atvejų, kada antimimetinis netvirtas, nenuoseklus ar nevienalytis naratyvinis balsas paspendžia spąstus siekiančiam nustatyti pasakojime vyraujančią asmens tipą. Be to, gali pasitaikyti ir „beasmenio“ naratyvo atvejų, kai „asmens“ naratyve tiesiog nėra. Kaip pavyzdį imkime naratyvą, parašytą esamuoju laiku (arba naratyvą, kuriame apskritai vengiama veiksmožodinių formų) ir nenaudojančių jokių kitų asmeniui būdingų ženklų.

Žodiniai naratyvai gali atmesti ir kitas griežtas kategorijas, ne tik „asmens“ kategoriją. Pavyzdžiui, ne visada juose galima nustatyti pasakojimo akto laiką remiantis vien papasakotais įvykiais ir kalbėti apie, tarkime, simultanišką arba vėlesnę naratyvą. Nors tokių

atvejų itin nedaug ir nors jie retai (jei iš viso kada nors!) apima ilgesnę teksto atkarpą, į juos vis vien privalo atsižvelgti universalumo siekianti (pokolonijinė) naratologija. Juk pagaliau, ši naratologija bet kuri naratyvą (ne vien tik plačiai žinomus, aiškius ar pokolonijinius) siekia įtraukti į savo dėmesio sritį. Be to, naratologinis bet kokio požymio aktualumas priklauso ne nuo to, kad jis yra neatsiejama ar net svarbi naratyvo sudedamoji dalis, o nuo to, ar jis gali praversti keliant įdomius klausimus apie naratyvą (plg.: Prince, 1995).

Kartais (tai labiau būdinga pokolonializmo tyrinėjamiems laiko skirtumams, atminties posūkiams, troškimams ir gailesčiui, praradimams, atradimams ir išgijimams) tokie požymiai kaip simultaniškas ar paskesnis pasakojimas yra svarbūs tik todėl, kad jie siejasi su svarbiomis problemomis. Pavyzdžiui, kai kurie esamojo ir kitų veiksmažodžių laikų panaudojimo atvejai ar tam tikrų deiktinių pokyčių gausa neleidžia atskirti „dabar“ nuo „ne dabar“ arba nustatyti skirtingus deiktinius centrus (žr.: Maurice'o Roche'o romaną *Tirštumas*, Linda'os Lè Balsai arba Katebo Yacine'o *Nedžma*).

Pokolonializmo disciplinai rūpi ir kiti su pasakojimo aktu susiję laiko klausimai. Šalia pasakojimų, kurie paiso chronologijos, ir pasakojimų, kuriuose, priešingai, – anachroniškumo itin gausu, gali pasitaikyti achroniškumo (kai įvykiai netenka bet kokių laiko sąsajų su kitais įvykiais), antichroniškumo (kai įvykiai yra datuojami padrikai ir prieštaringai) ir polichroniškumo atvejų (kai pasakojimas įtraukia ir pasinaudoja skirtingai vertinamomis laiko atskaitos sistemomis, įskaitant tokias vertybes ar sąvokas kaip „neapibrėžiamas laiko nuoroda taškas x“). Davidas Hermanas (2002, 213–214) yra pastebėjęs, jog situacijas ir įvykius galima ne tik nedviprasmiškai ir aiškiai sudėlioti į vieną laiko seką, bet ir pateikti atsitiktinai (kai numatomos visos įmanomos laiko sekos), alternatyviai arba ne vienu būdu (įtampa tarp dviejų ar daugiau (lygiai) tikėtinų laiko sekų) arba tik iš dalies apibrėžti (kai vieni įvykiai yra aiškiai apibrėžti laike, o kiti koduojami netiksliai).

Apskritai, į bet kurią pasakojimo lygmens kategoriją reiktų išsižūrėti pro pokolonializmo akinius ir, jeigu būtina, ją patikslinti atsižvelgiant į tas naratyvo struktūras ir konfigūracijas, kurias numato ši disciplina. Galbūt kategorija „požiūrio taškas“ galėtų būti mano paskutinis pavyzdys. Be jokios abejonės, pokolonijinė naratologija smulkiai išanalizuos įprastinius požiūrio taško tipus (pavyzdžiui, nulinis arba „visažinis“, vidinis arba išorinis). Be to, ji dar sieks apibūdinti ir tokius ypatingesnius atvejus kaip jungtinis požiūrio taškas (kai tam tikrus elementus vienu metu – vienodai arba skirtingai – suvokia daugiau nei vienas stebėtojas), abstraktus požiūrio taškas (kai visai nėra aišku, kas yra stebėtojas), neapibrėžtas požiūrio taškas (kai yra neįmanoma nustatyti, kurį iš dviejų ar daugiau konkrečių subjektų galima laikyti stebėtoju) arba net prieštaringas požiūrio taškas (kai vienas stebėtojas keliais skirtingais būdais, tačiau vienodai įtikinamai pristato tas pačias būtybes ir įvykius).

Naratologijos ateitis iš dalies slypi jos praetyje. Čia paminėjau kelias (nusistovėjusias ir įteisintas) naratologijos sąvokas ir jos pasiekimus, į kuriuos tikriausiai atkreips dėmesį ateities naratologai. Taip pat atkreipiau dėmesį į tai, ką manau esant šios disciplinos

esme. Galbūt verta dar kartą pabrėžti, kad nors (pokolonijinė) naratologija gali turėti naudos iš konkrečių tekstų analizės, ji nėra susaistyta vien tik su jais. Veikiausiai jai rūpi visi galimi naratyvai, įskaitant nežodinius, neliteratūrinius, negrožinius ir neišlikusius. Pagaliau išryškinau kai kuriuos svarbiausius naratologijos požymius ir funkcijas. (Pokolonijinė) naratologija, kaip naratyvo teorija (arba mokslas, arba poetika), skiriasi nuo (pokolonijinės) naratologinės kritikos. Pirmoji apibūdina ir artikuliuoja su naratyvu susijusias kategorijas ir charakteristikas, aiškindama, kokiais būdais naratyvai įgauna vienokią ar kitokią sandarą ir kaip jie kuria reikšmę. Antroji naudoja šias kategorijas ir charakteristikas siekdama paaiškinti konkrečių naratyvų sandarą ir reikšmę. Be to, (pokolonijinė) naratologija ne tik pasiūlo kritikai didelį įvairių įrankių pasirinkimą ir tyrinėja naratyvo galimybes, ji ne tik gali (naujai) įvertinti neribotą tekstų skaičių, bet, ko gero, funkcionuoti ir kaip retorika bei nurodyti iki šiol neištirtas naratyvo formas.

Naratologijos ateitis yra susijusi su ateityje naratologų laukiančiais uždaviniais, kurių dar labai daug. Pabaigai norėčiau aptarti kelis tokius uždavinius. Pirmasis yra gana akivaizdus. Pasitarkus naujus įrankius, įtraukiant naują tyrimų medžiagą ir naujausias pasakojimo moduliacijas (tegu pražysta tūkstančiai naratyvų!), galima mėginti atpažinti arba ištirti kuo įvairesnius naratyvo aspektus, juos (iš naujo) apibrėžiant, aprašant ir užbėgant už akių galimiems nenuoseklumams teorijoje. Nors ir paviršutiniškai, bet nurodžiau naratologijoje apleistas kategorijas, pavyzdžiui, daugybinį tiesioginį diskursą. Galėčiau paminėti ir Marie Laure Ryan revizionistinę požiūrį į naratorių (Ryan, 2001) ar kitų naratologų bandymus laužyti teorinius rėmus (pavyzdžiui, Dorrits Cohn naujas tyrimas apie nepatikimą pasakojimą, kaip dezinformaciją arba neatitikimą). Galėčiau paminėti ir toliau tęsiamus svarbius požiūrio taško tyrimus, skirtus tokioms naratyvo figūroms kaip numanomas autorius (pavyzdžiui, Peer ir Chatman, 2001). Be to, galėčiau pabrėžti naujausiuose naratologijos darbuose tiriamą tęstinumo požymį kaip priešpriešą griežtam binariškumui (arba trinariškumui) ir padidėjusį dėmesį „priėmėjo balsui“ naratyve.

Antrasis, su pirmuoju susijęs uždavinys yra išsipareigojimas imtis (eksperimentinių, tarpkultūrinių arba intermedialių) naratyvo tyrimų ir naratologijos empirinių pagrindų. Iš tiesų, aiškaus, išsamaus ir *realistinio* naratyvinės kompetencijos (gebėjimo kurti naratyvinius tekstus ir suvokti tekstus kaip naratyvus) modelio plėtra yra svarbiausias naratologijos uždavinys. Tai trečiasis ir paskutinis uždavinys, kurį norėjau paminėti. Po (pradžioje) mus pasiekusių svaiginančių pasiūlymų pastanga modeliuoti, atrodo, priblėso. Tačiau esu tikras, kad toks modelis suteiktų disciplinai nuoseklumo ir padėtų sistemingai tyrinėti objektą. Galbūt akstinu kurti būsimą naratologinį modelį taps tokios išskirtinės, kaip pokolonijinės, naratologijos moduliacijos.

III. Pastabos apie naratologiją ir jos ateitį

Nuo pat pradžių naratologijos istorija (kaip ir jos priešistorė) pasižymėjo kontroversijomis, ginčais ir permainomis (Claude'as Lévi-Strauss'as peikė Vladimirą Proppą, o ši iš naujo atidžiai skaitė Algirdas Julius Greimas ir Claude'as Bremond'as, kurdami aktantinius modelius, Teunas A. van Dijkas performulavo Tzvetaną Todorovą), praktikų nesutarimais dėl to, kas iš tikrųjų yra naratologija. Iš tiesų, disciplinos istorija skirsis priklausomai nuo to, ar ją pristatant bus norima „viską aprėpti“ ar „viską paleisti“, „tik sujungti“ ar nuolat atjungti, ar bus leidžiamasi į detales ar tik siekiama apibendrinti, ar bus manoma, jog naratologija yra „teorija“ ar mokslas, ir ar bus plečiamos, ar siaurina- mos jos ribos. Susitarimo šiais klausimais iki šiol nėra pasiekta. Tai rodo ir dažnai vietoj žodžio „naratologija“ vienaskaitos formos vartojama jo daugiskaitos forma ar tokios ją apibūdinančios sąvokos kaip retorinė naratologija, feministė naratologija, socionaratolo- gija ir psichonaratologija (laimė, kad nėra ekonominės naratologijos). Šiandien skiriame dialogines ir fenomenologines naratologijos atmainas, naratologiją, kuri remiasi Aris- toteliu, ir naratologiją, kuri remiasi dekonstrukcijos postulatais, kognityvinę, istorinę ir antropologinę naratologiją, feministinę, lyčių studijų, pokolonijinę ar kūno studijoms skirtą naratologiją. Tiesą sakant, sudėtinga padėtis gana gerai matyti vien tik pažiūrėjus į skirtumus tarp vadinamosios klasikinės ir poklasikinės naratologijos.

Tai, kas vadinama naratologijos klasikiniu etapu, yra moksliskai motyvuotas, struk- tūralizmo įkvėptas naratyvo tyrimas, kuris nagrinėja, ką visi įmanomi naratyvai turi bendra, taip pat kuo jie naratyviškai skiriasi vienas nuo kito. Ji sugrįžta prie Ferdinando de Saussure'o lingvistikos, ją domina ne naratyvo šneka (pranc. *parole*), o naratyvo kalba (pranc. *langue*), arba tai, kas naratyvą padaro reikšmingu, o ne ką naratyvas reiškia. Ypač sėkmingi naratologijai buvo septintasis ir aštuntasis dešimtmečiai. Tada šioje srityje dirbo tokie garsūs prancūzai ar prancūzakalbiai kaip Roland'as Barthes'as, Tzvetanas Todorov- as, Gérard'as Genette'as, Algirdas Julius Greimas, Claude'as Bremond'as, tiesioginiai jų palikuonys Mieke Bal ir Seymouras Chatmanas, tolimi pusbroliai Wayne'as C. Boothas arba Franzas Stanzelis, o taip pat rusų bei Henry'io Jameso tipo formalistai. Naratologija skiria *Gehalt* nuo *Gestalt*, medžiagą nuo būdo, arba, kaip sakytų danų kalbininkas Louis Hjeltslevas, turinį nuo formos. Ji atrado, kad naratyvo savitumo ieškotina papasakoto turinio formoje ir išraiškoje. Naratologija teigia, kad formos skirtumai kyla dėl aiškių naratyvinių skirtumų, būdingų naratyviniams tekstams. Ji siekia sinchroniškai, o ne diachroniškai aprašyti visus naratyvus ir domisi technikos ir *poiesis* (kompozicijos, sukūrimo, amato) klausimais, o ne autorius ketinimais, adresato reakcija ar konteksti- nėmis situacijomis bei funkcijomis. Be to, ji taip pat yra formalistinė dėl savo požiūrio, kad tokia begalinė naratyvo formų įvairovė kyla iš įvairių baigtinių nekintamų elementų derinių, ir taip pat dėl savo išipareigojimo plėsti formalią sistemą, aprašančią tuos ele- mentų derinius. Beje, naratologija pasiūlė ne vieną naratyvo gramatiką, apie kurias (čia

galvoju visų pirma apie savo paties parašytas) kai kurie žmonės sako, jog tai buvo kone tas pat, kas kalnams pagimdyti kurmiarausius.

Poklasikinė naratologija jau atrodo kitaip: joje jau beveik neliko prancūziško akcento (nors nereikėtų pamiršti Alaino Rabatelio, Sylvie Patron, Raphaëlio Baroni, Françoise'os Revaz, Vincento Jouve'o ar Jeano Marie Schaefferio), ji išspaudė savo pirmąją žymę XX amžiaus devinto dešimtmečio pradžioje (net jei apie tai pradėta kalbėti tik 1997 metais Davido Hermano *PMLA* paskelbtame straipsnyje). Kaip rodo pats pavadinimas, ji neigiamai ir neatmeta klasikinės naratologijos, o veikia ją pratęsia, išplečia ir patobulina. Poklasikinė naratologija įtraukia klasikinę naratologiją kaip vieną iš svarbių savo lygmenų ar sudėtinių dalių, ją permąsto ir iš naujo kontekstualizuoja, atskleisdama jos ribas ir pasinaudodama jos teikiamomis galimybėmis, išlaiko jos pagrindus, iš naujo įvertina jų apimtį ir pateikia atnaujintą jų versiją. Poklasikinė naratologija užduoda tuos pačius klausimus, kurie rūpėjo ir klasikinei naratologijai, pavyzdžiui, kas yra naratyvas kaip priešingybė nenaratyvui, kokios yra galimos naratyvo rūšys, kas naratyvumą padidina ir kas jį sumažina? Tačiau ji kelia ir kitus klausimus apie naratyvo struktūros, jo semiotinės formos ir pasaulio arba tikrovės įsivaizdavimo santykį ir sąveiką, apie tikrovės vietą pasakojime, o ne tik apie tai, kaip jį veikia, arba apie tai, ką vienas ar kitas naratyvas reiškia, o ne tik, kas būdinga visiems naratyvams, apie naratyvą, kaip procesą ar kūrimą, o ne vien tik kaip produktą, apie konteksto ir išraiškos priemonių jam daromą įtaką, apie naratyvo istoriją, o ne tik jam būdingą sistemą, apie diachroniškus ir sinchroniškus naratyvus ir t. t. ir t. t. Net susidaro įspūdis, kad daugumai šios disciplinos aistringų tyrėjų nėra vienas klausimas (naratyvuose tekstuose ar begaliniuose jų kontekstuose) nėra svetimas, todėl jau pats terminas „poklasikinė naratologija“ yra daugiau ar mažiau lygiavertis kitam žodžių junginiui – „naratyvo studijos“ (angl. *narrative studies*).

Kai kurie klasikinę naratologiją nuo poklasikinės skiriančios bruožai galbūt nėra itin reikšmingi ar įtikinami. Sakoma, jog, pavyzdžiui, poklasikinė naratologija apima daug daugiau priemonių nei klasikinė: ne tik Saussure'o lingvistiką, bet ir kompiuterinę lingvistiką, šnekamosios kalbos analizę, sociolingvistiką, psicholingvistiką, ir jau ne tik lingvistiką ir jos įvairias moduliacijas, bet visus išteklius, kuriuos teikia tekstiniai, komunikaciniai ir kognityviniai mokslai. Tačiau, kaip rodo terminologinė įvairovė, klasikinė naratologija pati daug pasiskolino, pavyzdžiui, iš generatyvinės gramatikos (gilioji struktūra, paviršiaus struktūra, transformacijos), optikos (židinytis ir fokusuotė), topologijos (homotopinis ir heterotopinis naratyvas), vizualiųjų menų ir kibernetikos mokslų (rėminimas), žaidimų teorijos (judesiai) ir seksologijos (klimaksas). Poklasikinė naratologija gali būti neformalioji ir netikėti, jog kūrinio forma priklauso nuo naratyvo specifikos, tačiau ji iš tikrųjų labai domisi forma ir jos tyrimais.

Tačiau kiti klasikinės ir poklasikinės naratologijos skirtumai yra neabejotinai svarbesni, ypač atsižvelgiant į daugybę jose užduodamų klausimų. Jei klasikinė naratologija, net ir tada, kai pripažįsta konteksto svarbą, jo nepaiso, (laikiniai) jį susklausdama, (dirbtinai) jį apribodama arba paversdama jį teksto dalimi ir (netyčia) jame paskandindama, pokla-

sikinė naratologija, net ir pripažindama teksto svarbą, gali jį nuskandinti, paversdama jį konteksto dalimi. Klasikinė naratologija bandė spręsti naratyvui būdingus klausimus. Poklasikinė naratologija yra pasirengusi studijuoti naratyvą „santykiyje su referentiniu kontekstu, kuris tuo pačiu metu yra ir kalbinis, ir literatūrinis, ir istorinis, ir biografinis, ir socialinis, [politinis, ir dar kitoks]“. Pavyzdžiui, pažiūrėjus į tokį čia pat sugalvotą tekstą kaip „Jonas tapo Europos, o vėliau pasaulio čempionu“, galima klausti, kiek įvykių jis vaizduoja (tai klasikinis klausimas), bet taip pat galima klausti, kodėl jame figūruoja Jonas, o ne Chuanas, Dainius, Marija arba Džeinė (tai būtų poklasikinis klausimas).

Nepaisant to, kad klasikinę ir poklasikinę naratologiją skiria reikšmingi skirtumai ir kad viena yra laikoma kitos dalimi arba savarankiška šaka, kad tyrėjas žvelgia pro klasiškinius ar poklasikinius akinius ir tyrinėdamas naratyvą pirmenybę teikia formalistinei, feministei, retorinei ar pokolonijinei kryptčiai, esama kelių užduočių, nužyminčių bent dalį naratologijos ateities, kurių galėtų imtis tiek klasikinės, tiek poklasikinės naratologijos atstovai.

Lieka gerai žinomų ir vis neišsprendžiamų užduočių. Turbūt pačios akivaizdžiausios iš jų yra bandymas apibrėžti ir pasiekti bendrą sutarimą, kas iš esmės būdinga naratyvui, pateikti atsakymą į klausimą, kas yra tas pagrindinis (ar keli pagrindiniai) visiems naratyvams būdingas požymis. Mes, pavyzdžiui, žinome, kad naratyvas suprantamas labai įvairiai. Tiesą sakant, naratyvo terminui pasirodžius apie 1960-uosius metus, pats žodis „naratyvas“ (arba „istorija“) nustūmė į šalį tokius terminus kaip „paaiškinimas“ arba „argumentavimas“, užgožė „teoriją“ arba „hipotezę“, tapo „ideologijos“ pakaitalu, pakeitė „išmonę“, „meną“, „pranešimą“. Šiandien naratyvo sąvoka taikoma labai įvairioms veikloms, sritims ir tekstams – pradedant šeimos maistu, prabangiais viešbučiais, politiniais diskursais ir moksliniais pranešimais, baigiant mados katalogais ir telefonų knygomis (pastarajam naratyvui, be abejo, būdinga daug ženklų ir mažai veiksmo). Be to, svarbu atminti, kad, pasak daugelio menininkų, teoretikų ir mokslininkų, bet koks naratyvas yra reprezentacija ir kad ši reprezentacija gali būti žodinė arba nežodinė (ne tik žodžiai, bet ir gestai, nejudantys ir judantys vaizdai) ir net suvokiama arba nesuvokiama. Mes dažnai kalbame apie paslaptingas arba nežinomas istorijas, pažadame papasakoti negirdėtus pasakojimus, sukuriame samprotavimu arba mokslu pagrįstus epus, mokomės atmintinai vieną ar kitą siužetą. Aptariant pagrindines objekto savybes, būtinus ir ryškius jo požymius, kurie leistų jį laikyti naratyvu, yra pasiūlyta daug (ir įvairių) apibūdinimų. Jei, kaip ką tik minėjau, kai kurie naratologai naratyvus apibrėžia tik kaip žodines ar nežodines įvykių *reprezentacijas*, kiti juos apibrėžia kaip žodinius detalius *papasakojimus* (angl. *recountings* – vert. pastaba), žodinius įvykių *naratyvus*, apribodami reprezentavimo būdą bei išraiškos priemones. Kai kurie apibrėžimai nurodo tik į vieną įvykį, kiti į daugiau nei vieną. Kai kurie teigia, kad naratyvai turi apimti priežastinius ryšius, kad jie turi būti susiję su individualiomis būtybėmis ir daiktais, kad turi būti susieti su žmogiškąja patirtimi, kad juose turi būti intrigos, netikėtumo ir vietos smalsumui, kad jie turi sudaryti rišlią visumą. Tačiau kiti nesutinka su daugeliu iš

šių apibrėžčių. Pavyzdžiui, Genette'as savo knygoje *Naujasis pasakojimo diskursas* rašė taip: „Minimalaus naratyvo idėja kelia daug sunkumų ją apibrėžiant, ir juos nėra lengva įveikti. „Aš einu, Pierre'as atėjo“ man yra minimalios naratyvo formos, aš sąmoningai pasirinkau platų apibrėžimą, ir vis dar to laikaisi. Mano nuomone, jei tik yra koks nors veiksmas ar įvykis, net ir vienas, tai jau yra istorija, nes yra transformacija, perėjimas iš ankstesnės būsenos į kitą, iš to atsirandanti nauja būsena.“ Su tuo turbūt sutiktų Labovas, kuris minimalų naratyvą apibrėžia kaip dviejų teiginių seką, kurioje vienas teiginys nurodo į „prieš“, o kitas į „po“. Jam pritartų ir Bremond'as, net jei jis kalba apie teiginių triadą, atitinkančią tris pagrindinius bet kokio proceso išsiskleidimo etapus (situaciją, kuri atveria galimybę, įvykį, kuris ją aktualizuoja, ir situaciją, kuri kyla iš to įvykio), arba Jamesas Phelanas, kuris bent jau ten, kur jis kalba apie įvykių (ne vienetų ar elementų) skaičių, naratyvą apibrėžia taip: „tam tikru momentu kažkas kažkam kažką pasakoja, ir dėl tam tikros priežasties tas kažkas atsitinka“. Bet Todorovas, net jeigu vienoje iš savo išnašų ir pažymi, jog apibrėžimas – grynai susitarimo reikalas, pats kalba apie bent du įvykius (destabilizuojantį ir iš naujo stabilizuojantį). Meiris Sternbergas, kuris kalba apie „nuoseklią nuoseklių įvykių reprezentaciją“, taip pat su tuo sutiktų, kaip ir Brianas Richardsonas, naratyvą apibrėžiantis kaip priežastiniais ryšiais susijusių įvykių sekos reprezentaciją. Tuo tarpu Paulis Larivaille pirmenybę teikia trimis įvykiams (provokacijai, veiksmui ir sankcijai), taip pat elgiasi ir Jeanas Michelis Adamas (išskyręs komplikaciją, veiksmą ir sprendimą) arba Françoise'a Revaz. Emma Kafalenos kalba apie ne mažiau nei keturis įvykius (destabilizaciją, veikėjo sprendimą įsikišti, pradinį įsikišimą ir pagrindinį veiksmą, kuris baigiasi sėkmingai arba nesėkmingai). Tačiau aš pats vis dar dvejuju: ar tikrai žodinis *pasakojimas* (angl. *telling*) apie vieną (tikrą ar netikrą) įvykį; žodinė ar nežodinė vieno įvykio, būsenos pasikeitimo *reprezentacija*; dviejų asinchroninių įvykių reprezentacija?.. Šįkart aš remiuosi tokia apibrėžtimi: objektas yra naratyvas tik tada, kai jis yra logiška nuosekli bent dviejų susijusių asinchroninių įvykių (arba būsenos ir vieno įvykio), kurie nesuponuoja ar nenumano vienas kito, reprezentacija.

Nepaisant visų šių skirtumų, naratologai sutaria dėl naratyvo esmės. Jie ne tik sutartinai vadina naratyvus įvykių reprezentacija, bet ir sutaria, jog šios naratyvinės reprezentacijos gali būti plačiai pritaikytos arba daug ką apibendrinti, kad vienos iš jų gali būti derinamos su kitomis, pasitelkus tokius būdus kaip jungimas (viena įvykių grandinė, o po to – dar viena ir dar viena), įterpimas (vienas naratyvas kitame naratyve) arba sukeitimas (vienos įvykių grandinės dalis A, kitos įvykių grandinės dalis B ir t. t.), ir kad mažesnes naratyvines reprezentacijas galima atskirti nuo didesnių.

Kita svarbi ir ilgalaikė užduotis – tai klasikinių ar naujų kūrinių naratyvams būdingų naratyvinių požymių ir kategorijų peržiūrėjimas naudojant tiek senus, tiek naujus metodus bei priemones. Naratologija, kuri stengiasi tirti ne tik naratyvams būdingus bendrus požymius, bet ir jų įvairovę, literatūros kritikams siūlo visą priemonių rinkinį, padėdama suformuluoti itin daug klausimų apie bet kokią naratyvą, pasinaudoti įrankiais, leidžiančiais nusakyti naratyvui būdingus požymius bei argumentuotai pateikti tam tik-

ras interpretacines išvadas apie jį. Kaip rodo ilgametė kritikos patirtis, atkreipus dėmesį į naratyvo techniką, bet kuris naratologiškai apibrėžtas teiginys gali tapti atskaitos tašku interpretacijai, bet kuri pastebėta pasakojimo technikos ypatybė gali vesti į prasmės aiškinimą, bet kuris „kaip“ gali pavirsti „kodėl“. Ir atvirkščiai, patys naratologiniai konkrečių faktų tyrimai tikrina naratyvo kategorijų, skirtumų ir argumentų pagrįstumą ir tikslumą, jie įvardija (daugiau ar mažiau reikšmingus) elementus, kurių naratologai dar nepastebėjo, neįvertino, pervertino arba neteisingai suprato, ir tai skatina persvarstyti pagrindinius naratyvinius modelius. Toks tekstinis įsipareigojimas, ypač turint galvoje vadinamuosius „nenatūralius“ (t. y. netradicinius) naratyvus, iš tiesų atskleidė įrėmini- mo ir fokusavimo netikėtumus, padrikas chronologijas, laiko suvokimo keistenybes bei neįprastus modalumus. Apskritai naratologinių sąvokų ir priemonių patikrinimas leido padidinti jų kiekį, jas papildyti, sustiprinti ir naujai argumentuoti.

Pavyzdžiui, aptariant fokusuotes ir požiūrio taškus, šalia tradicinių perspektyvos rūšių (nulinė arba „visažinio“, vidinė, išorinė) ir hipotetinių požiūrio taškų, galima išskirti tokius ypatingesnius atvejus kaip (jau minėtas) jungtinis požiūrio taškas (kai tam tikrus elementus vienu metu – vienodai arba skirtingai – suvokia daugiau nei vienas stebėtojas), abstraktus požiūrio taškas (kai visai nėra aišku, kas yra stebėtojas), neapibrėžtas požiūrio taškas (kai yra neįmanoma nustatyti, kuri iš dviejų ar daugiau konkrečių subjektų galima laikyti stebėtoju) arba net prieštaringas požiūrio taškas (kai vienas stebėtojas keliais skirtingais būdais, tačiau vienodai įtikinamai pristato tas pačias būtybes ir įvykius).

Kalbant apie tarpininkavimą arba jo nebuvimą naratyve, galima paminėti tiesioginę kalbą, priklausančią tiek vienam individui, tiek ir (daugiau ar mažiau) heterogeniškai grupei ar kolektyvui, daugiabalsiam „mes“, o ne vienbalsiam „aš“. Galima nurodyti ir menamą tiesioginę kalbą, kuri yra daugiabalsė, o ne tik dviejų balsų ar kelių kalbų derinimo situacija. Galiausiai, jei atsižvelgsime į visus veikėjus, kuriančius naratyvus (įskaitant minimalius naratyvus – vieno, dviejų arba trijų įvykių reprezentacijas), galima prieiti prie išvados, jog yra daug daugiau veikėjų nei paprastai manoma.

Žvilgtelėjus į laiką naratyve, be chronologinės ir anachroninės tvarkos, galima išskirti achroniją (kai įvykiai neturi jokių laiko sąsajų su kitais įvykiais), heterochroniją (kai įvykiai datuojami pagal skirtingus kalendorius), antichroniją (kai įvykiai datuojami padrikai ir prieštaringai) ir polichroniją (kai naratyvas apima ir naudojami daugiavertinė laiko sekos sistema, įskaitant tokias vertes ar sąvokas kaip „neapibrėžtas laiko nuoroda taškas x“). Be šių chronizmų, galima taip pat kalbėti apie tai, ką vadinu perichronizmais.

Perichronizmai tiesiogiai nenurodo chronologinių santykių tarp pasakojimo ir papasakotos tvarkos lygmenų ar jų jungčių, jie apibūdina naratyvo aspektines arba modalines, su laiku susijusias savybes. Iš tiesų, naratyvinės situacijos ir įvykiai gali būti apžvelgti (ir apibūdinti) ne tik pagal jiems priskiriamą datą ar trukmę, bet ir atsižvelgiant į jų pačių raidą, į tai, kaip jie skleidžiasi tam tikroje trukmėje ir tam tikroje paros laiko atkarpoje. Į juos galima pažvelgti iš vidaus arba iš išorės, į jų pradžią arba jų pabaigą, jiems pasibaigus arba jiems tebevykstant, ir tada juose pastebėti tokius požymius

kaip antrasis arba pirmasis planas, silpnas arba didelis intensyvumas, kryptingumas, kartojimas, nuoseklumas ir t. t. Be to, šios situacijos ir įvykiai gali būti pateikti kaip tikri arba virtualūs, būtini arba nebūtini, būti pažymėti neigimo arba klausimo, tvirtinimo, sušukimo, pageidavimo ženklais ir pan. Nėra abejonių, kad ryšiai tarp žodžių aspektinių arba modalinių reikšmių ir laiko ne visada yra akivaizdūs. Bet gramatiniai laikai, aspektai ir nuosakos dažnai susikerta, ir santykiai tarp, tarkime, atsitiktinumo ir praeities arba tarp pageidavimo ir ateities tikrai dar nereikš, kad panašūs santykiai yra tarp būtinų ir bet kokių kitų laiko sąlygų. Kanoninis naratyvas, šalia to, kad progresuoja, kaitydamas bendrinį ir tikslųjį laiką, pirmąjį ir antrąjį planus, o taip pat scenas ir apžvalgas, pasakoja ir „parodo“, dar ir praneša ne tik tai, kas atsitiko, bet ir tai, kas neatsitiko ar kas galėjo atsitikti, dažnai įtraukdamas ir išsamius pasisakymus apie veikėjų baimes ar troškimus, ko nors tikėjimąsi arba to ko nors vėlavimą, įsivaizdavimą arba dekonstravimą. Be to, netrūksta ir programuojančių naratyvų (instrukcijų, receptų, tam tikrų procedūrų išdėstymo). Privatūs dienoraščiai, kaip ir serialai arba kai kurios mums pranešamos naujienos, didžia dalimi yra modeliuojami pagal tai, kaip ir kas turi arba gali įvykti. Nuotykių romanas, sekant apie jį maždaug prieš šimtą metų pasisakiusiu literatūros kritiku Jacques'u Rivière'u, nenori pripažinti, kad užbaigtumas yra dorybė. Garsioji apibrėžtis, priklausanti dar kitam XX amžiaus kritikui Ramonui Fernandezui, atskiria pasakojimą (angl. *recital*, o, pasak Fernandezo, *récit*), detaliam pateikiančią tai, kas jau atsitiko, nuo romano (pasak Fernandezo, *roman*), pateikiančią tai, kas vyksta, išlaikydama skirtumą tarp įvykio ir jo pateikimo. „Amžinoji pradžia“ taip trokštama André Gide'o romane *Pinigų padirbinėtojai*, kur vartojamas būtasis kartinis laikas, o taip pat Albert'o Camus *Svetimame* pateiktos esamojo laiko frazės išprovokavo tūkstančius šių romanų komentarų puslapių. Per pastaruosius maždaug penkiasdešimt metų daug rašytojų pasinaudojo neįprastomis aspektinėmis ir modalinėmis naratyvo teikiamomis galimybėmis (pavyzdžiui, sąlyginis pasakojimas Georges'o Pereco romane *Daiktai*, sistemingai vartojama tariamoji nuosaka Jeano Michelio Raynaud knygoje *Už apsišvietusį ir apskaičiuojantį Perecą*, direktyvos Lorrie Moore trumpų istorijų knygoje *Saviugda* ir neryžtingas kalbėjimas daugelyje „naujojo romano“ sąjūdžio kūrinių ir postmodernių romanų). Vadinas, įvairūs naratyvo elementai (ištakos ir siekiniai, tęstinumas ir įtrūkiai, spėjimai, intermedijos ir praeities sugražinimai, laipsniški arba staigūs pokyčiai) gali būti svarbūs, norint suprasti naratyvo laiką ir jo veiksmingumą.

Pavyzdžiui, anachronijos, kaip ir su jomis susiję daugelis naratyvo dažnumo aspektų, veikia laiką, sutrikdydamos jo kryptį, linijiškumą, reguliarumą, nutraukdamos jo tėkmę, sukeisdamos vietomis ir paslėpdamos esamojo laiko akimirkas, pakeisdamos patį *dabar* pobūdį. Tokios anachronijos formos kaip analepsės ir prolepsės gali chronologinę įvykių raidą nuvesti iki paprasto achronizmo slenksčio, o laiko silepsės yra tokia anachronijų sanakaupa, kurioms laikas turi dar mažiau svarbos nei erdvinis, teminis arba simbolinis sugretinimas. Dažninis vieno įvykio naratyvas, viena iš labiausiai paplitusių ir lengviausiai atpažįstamų sileptinių formų, ištrina chronologinius skirtumus tarp įvairių laiko

momentų ir tuo pat metu juos pačius daro sunkiau išskiriamus, nes sumenksta jų individualumas, išskirtinumas ir gebėjimas išreikšti išbaigtą įvykį. Pasikartojančio įvykio naratyvas taip pat suponuoja anachroniškumą, nes kiekvienas pasikartojantis atvejis ar aplinkybė reiškia ir laikinį perkėlimą, keičiantį veiksmingumą to, kas yra pakartojama (arba nepakartojama), ir paradoksaliai tą pakartotą atvejį pabrėžia, padidina, padaro tai dabartimi, tuo pat metu suardydamas jo nepakartojamą išskirtinumą. Esama ir dvigubai pasikartojančio naratyvo, pasakojančio n kartų tai, kas vyksta n kartų (kaip ypatingas kartotinio naratyvo atvejis), kuris keičia įvykių išbaigtumą, o taip pat jų veiksmingumą.

Be žinių apie naratyvą praplėtimo ir jų sisteminimo, naratologinės kritikos sąvokų rinkinio plėtra gal galėtų būtų susijusi su jos tapsmu retorika, siūlančia išbandyti iki šiol (sąlyginai) neišnaudotas naratyvo galimybes: o kodėl nesukūrus teksto, sėkmingai panaudojant visas žinomas žiūros taškų formas, kodėl neparašius romano dienoraščio, kurį rašytų keli skirtingi žmonės, be to, jame būtų ir antichroninių įrašų, arba kodėl nesukūrus filmo, pramaišiu derinant kelis ekstradiagetinius pasakotojus su keliais filmo personažais? Šalia visų šių užduočių įgyvendinimo, naratyvo bruožų, grupių ir schemų peržiūrėjimas yra susijęs su trečia, svarbiausia naratologine užduotimi: ne sudedamųjų dalių, naudojamų kuriant naratyvus, apibūdinimu, bet išaiškinimu, ko reikia, kad naratyvas būtų sukurtas; ne jau mums žinomų dalykų apie naratyvą ir jo atliekamas funkcijas bei veikimą tekste įtvirtinimu, bet paaiškinimu, ką reiškia juos (naratyvus) suprasti.

Vargu ar reikia sakyti, kad tokį dalyką kaip naratyvo supratimas yra sudėtinga, galbūt neįmanoma apibrėžti. Net ir tokio veiksmingo apibrėžimo kaip „suprasti naratyvą reikia galėti teisingai atsakyti į svarbius klausimus apie jo reikšmę“ gali nepakakti. Antai paaiškinimo prašosi žodis „svarbius“. Teiginys P yra svarbus kontekste C, jei ir tik jei jis nebanaliai tame kontekste numano bent vieną teiginį Q, t. y. jei ir tik jei P ir C sąjunga logiškai numano Q ir jei nei P, nei C logiškai nenumano Q. Turint tai omenyje, pavyzdžiui, tokiam pasakymui kaip „Geraldas Prince’as kasmet dalyvauja konferencijoje apie naratyvą“ tinka teiginys „Šiais metais konferencija vyks Mančesteryje“, nes galime numanyti, kad „Geraldas Prince’as šiais metais bus Mančesteryje.“ Todėl svarbus klausimas yra toks klausimas, kurio atsakyme slypi teiginys, pateikiantis mažiausiai vieną naują kontekstinę reikšmę jau turimame kontekste. Tai reiškia, kad klausimas, kurio atsakymas jau yra žinomas (kuris jau yra konteksto dalis), nebus svarbus, nes jis nesukurs papildomos reikšmės. Klausimas, kuris neturi nieko (arba beveik nieko) bendro su naujos reikšmės atpažinimu, taip pat nėra svarbus; pavyzdžiui, klausimas, kiek priebalsių yra pirmame romano puslapyje, nelabai padės suprasti, apie ką tas pirmasis puslapis yra. Klausimas, kuris nieko (arba beveik nieko) bendro neturi su teksto teiginiais, taip pat nėra svarbus. Tai iliustruoja toks pavyzdys: „Joana gyvena Stambule ir ji mėgsta valgyti. Kokio ji amžiaus?“. Akivaizdu, kad klausimas, kurio atsakyme atsiras naujų reikšmių, bus daugiau ar mažiau svarbus. Ne mažiau probleminis žodžių junginys, nei ką tik mano aptartas, yra ir „teisingas atsakymas“.

Tai sakydamas manau, kad noras suprasti, net ir labai paviršutiniškai, naratyvą turi reikšti gebėjimą atsakyti į tokius klausimus: kas, kam, kur, kada, kaip ir kodėl atsitiko jo vaizduojamame pasaulyje, gebėjimą apibendrinti ir detalizuoti naratyvą neprieštarinčiai atsakant į išskylančius klausimus ir gebėjimą jį parafrazuoti.

Trečios naratologinės užduoties (susijusios su supratimu) pobūdis, ko gero, iš dalies paaikškina, kodėl atsirado kognityvinė naratologija ir tokios su ja susijusios atmainos kaip Fludernik propaguojama „natūrali naratologija“, Wayne'o Bootho darbus tęsianti „retorinė naratologija“ arba Marisos Bortolussi ir Peterio Dixono ginama psichonaratologija. Tai yra tokios naratologijos, kurias domina sąveika tarp tekstų ir juos apdorojančių vienetų, įvairūs su šiais apdorojančiais vienetais siejami kontekstai (psichologinis, kultūrinis, istorinis) ir rėmai, scenarijai, schemas, svarbiausios taisyklės, pragmatinės normos ar semiotiniai principai, susiję su naratyvų (re)konstravimu ir jų suvokimu. Net jei galime atsakyti į klausimą, kas atsitinka Raudonkepuraitei pasakos pabaigoje, nekalbėdami apie jos nuotykių mums sukeltą nerimą ir susirūpinimą, tai nereikš, kad empatija konkrečiam veikėjui arba smalsumas dėl vieno ar kito poelgio mūsų dėmesio neprikausto vienose teksto atkarpose daugiau nei kitose. Naratyvo žinovai tiek Rytuose, tiek Vakaruose, Indijoje ar senovės Graikijoje jau seniai yra pripažinę tarp naratyvo ir emocijų egzistuojančio ryšio svarbą, o pastaruoju metu tokie teoretikai kaip Barthes'as, Labovas, Sternbergas, Baroni bei Patrickas Colmas Hoganas, Suzanne Keen ir Robynas Warholas savo teoriniuose svarstymuose skyrė vietos ir emocijai, tačiau reikia pastebėti, kad emocija sulaukė per mažai dėmesio naratyvo tyrinėjimuose ir kad ši naratologijos sritis turėtų būti toliau plėtojama.

Klausimas, kas yra naratyvas, skatina pažvelgti ir į neuronaratologijos sritį arba tiksliau – į bionaratologiją, kuri ne tik tirtų biologines emocijų koreliacijas, jų sužadimą, svyravimus, valentingumą, bet ir padėtų nužymėti smegenų vietas, susijusias, tarkime, su tam tikrais naratyvo bruožais (ar jų rinkiniais) arba jų sąveika, bei tirtų tokius naratyvo sutrikimus kaip nesugebėjimas tam tikra tvarka istorijoje sudėlioti patirtį arba nesuvokti įvykių eigos sekoje.

Yra ir ketvirta svarbi naratologinė užduotis, susijusi su pažinimu, emocijomis ar bendresne prasme – biologija, ieškanti atsakymų ne tiek į klausimus „kas“ ar „kaip“ yra naratyve, kiek į klausimą „kodėl“ ar į kitą šiam artimą klausimą. Beveik prieš penkiasdešimt metų Barthes'as pastebėjo, jog yra nesuskaičiuojama daugybė naratyvo rūšių, veikiančių pagal įvairiausias režimus – mito, legendos, literatūros, istorijos, o taip pat naujienų žurnalistikos arba kasdienio pokalbio, ir išreikštų per įvairiausias medijas – nuo žodinės, rašytinės, gestų kalbos iki stabilių arba nejudančių vaizdų arba visų šių būdų deriniu. Be to, „beveik neišsitenkančiomis formomis pasakojimas dalyvauja visuose laikuose, visuose kraštuose, visose visuomenėse; pasakojimas atsiranda kartu su žmonijos istorija; nėra, niekur negyveno tauta, neturinti pasakojimų; visos klasės, visos žmonių grupės turi savo pasakojimų, ir dažnai tais pasakojimais bendrai mėgaujasi skirtingos, net priešingos kultūros žmonės: pasakojimui nuspjauti gerą ir į blogą literatūrą; pasa-

kojimas – internacionalinis, transistorinis, transkultūrinis – yra čia, kaip ir gyvenimas“⁸. Naratyvo universalumas gali būti siejamas su jo atliekamų funkcijų gausa ir jų svarba: reprezentuojant, kas nutiko, ir tyrinėjant, kas galėjo atsitikti, pavyzdžiui, perduodant patirtį, pateikiant pavyzdžių ar įrodinėjant, nušviečiant individo arba grupės likimą, žmogaus ar kolektyvo prigimtį, iššifruojant laiko reikšmę ir suteikiant jam prasmę, jau nekalbant apie katarsio sukėlimą arba malonumo suteikimą. Vadinamasis „kognityvinis posūkis“, įvykęs per pastaruosius keletą dešimtmečių, įgalino naratyvą tirti kaip prasmingą priemonę, problemų sprendimo įrankį, esminį žmogaus pažinimo būdą. Ir visa tai gali būti palydėta noro pažinti, kaip naratyvas ir jo įvairovė įsitenka evoliucijos teorijoje, kokį išlikimo tipą, kokius evoliucinio pajėgumo aspektus jis vaizduoja, ko kiems prisitaikymo bruožams atstovauja, koks jo santykis su evoliuciniais požymiais, mechanizmais ir procesais.

Akivaizdu, kad yra daug kitų naratologinių uždavinių ir naratologinių klausimų, vienaip ar kitaip susijusių su čia mano pristatytu klausimu. Pavyzdžiui, kokia yra (evoliucinė) naratyvo istorija arba, pasakius kukliau, (evoliucinė) vieno ar kito naratyvo formos ar požymio istorija? Kokius etapus praeiname, plėtodami naratyvinę kompetenciją, gebėjimą kurti ir suvokti naratyvus? Kodėl vieni naratyvo tipai yra naudojami dažniau nei kiti? Kodėl kai kurie jų naudojami dažniau tam tikru metu ar tam tikrose vietose ir t. t.

Dauguma, o gal ir visos čia paminėtos užduotys yra susijusios su empirinėmis problemomis, kurioms reikia empiriškai pagrįstų sprendimų. Nesvarbu, kokį – klasikinį ar poklasikinį – požiūrį naratologai pasirinks, jie turėtų stengtis pagrįsti savo discipliną empiriniais arba eksperimentiniais (tarpkultūriniais ir intermedialiais) tyrimais. Teorija turi sutarti su tikrove, žemėlapis turi atitikti teritoriją, modelis turi atitikti tai, kas yra modeliuojama, o adekvatus naratyvinę kompetenciją apibūdinantis naratyvo modelis turi būti ir realistinis, ir aiškus, ir išsamus (t. y. pateisinamas empiriškai). Po svaiginančių įžvalgų, kurias naratologijai pasiūlė Todorovas, Greimas, van Dijkas bei daugelis kitų, pradinis impulsas kurti naratyvo modelį, atrodo, prablėso. Tačiau, mano nuomone, tokio modelio, ir nesvarbu kokios formos, sukūrimas būtų itin svarbus disciplinos rišlumui bei sistemingiems naratyvo, kuris, be jokių abejonių, yra artimai su žmogumi susijęs objektas, tyrimams.

*Iš anglų kalbos vertė Dalia Cidzikaitė
Vertimo mokslinis redaktorius Dainius Vaitiekūnas*

⁸ Bartas, R. (1991). Pasakojimų struktūrinės analizės įvadas, vertė G. Dručkutė. In R. Bartas, *Teksto malonumas*. Vilnius: Vaga, 225.

Literatūra

- Adam, J.-M. (1999). *Le Récit*. Presses Universitaires de France.
- Bal, M. (1997). *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press.
- Barthes, R. (1975). An Introduction to the Structural Analysis of Narrative. *New Literary History*, 6, 237–262.
- Benveniste, E. (1974). *Problèmes de linguistique générale*. II. Paris: Gallimard.
- Boden, M. (1977). *Artificial Intelligence and Natural Man*. New York: Basic Books.
- Bremond, C. (1964). Le message narratif. *Communications*, 4, 4–32.
- Caldwell, Jr., R. C. (1999). Créolité and Postcoloniality in Raphaël Confiant's *L'Allees des Soupirs*. *The French Review*, 73, 301–311.
- Chatman, S. (1990). *Coming to Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film*. Ithaca and London: Cornell UP.
- Cohn, D. (2000). Discordant narration. *Style*, 34, 307–316.
- Coste, D. (1989). Narrative as Communication. *Theory and History of Literature*, 64. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fludernik, M. (1995). *Towards a 'Natural' Narratology*. London: Routledge.
- Genette, G. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Ithaca: Oxford UP.
- Grünzweig, W., Solbach, A. (Eds.). (1999). *Grenzüberschreitungen: Narratologie im Kontext / Transcending Boundaries: Narratologies in Context*. Tübingen: Gunter Narr.
- Gymnich, M. (2002). Linguistics and Narratology: the Relevance of Linguistic Criteria to Postcolonial Narratology. In M. Gymnich, A. Nünning, and V. Nünning (Eds.). *Literature and Linguistics: Approaches, Models, and Applications. Studies in Honour of Jon Erickson* (pp. 61–75). Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Herman, D. (Ed.) (1999). *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Herman, D., Jahn, M., Ryan, M.-L. (Eds.). (2005). *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London and New York: Routledge.
- Herman, D. (2002). *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Ireland, K. (2001). *The Sequential Dynamics of Narrative: Energies at the Margins of Fiction*. London: Associated University Presses.
- Kindt, T., Müller, H.-H. (Eds.). (2003). *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*. Berlin and New York: Walter de Gruyter.
- Jahn, M. (1997). Frames, Preferences, and the Reading of Third-person Narrative: Toward a Cognitive Narratology. *Poetics Today*, 18, 441–467.
- Jannidis, F. (2003). Narratology and the Narrative. In T. Kindt, H.-H. Müller (Eds.). *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory* (pp. 35–54). Berlin and New York: Walter de Gruyter.

- Labov, W. (1972). *Language and the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lanser, S. S. (1986). Toward a Feminist Narratology. *Style*, 20, 341–363.
- Maher, D. (2002). Precious Time: Pushing the Limits of Narrative in the Seventeenth Century. *Narrative*, 10, 128–139.
- Mathieu-Colas, M. (1996). Frontières de la narratologie. *Poétique*, 17, 91–110.
- Mezei, K. (Ed.). (1995). *Ambiguous Discourse: Feminist Narratology and British Women Writers*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- van Peer, W., Chatman, S. (Eds.). (2001). *New Perspectives on Narrative Perspective*. Albany: State University of New York Press.
- Prince, G. (1995). On Narratology: Criteria, Corpus, Context. *Narrative*, 3, 73–84.
- Punday, D. (2000). A Corporeal Narratology? *Style*, 34, 227–242.
- Revaz, F. (1997). *Les textes d'action*. Metz: Université de Metz.
- Richardson, B. (2000). Narrative Poetics and Postmodern Transgression: Theorizing the Collapse of Time, Voice, and Frame. *Narrative*, 8, 23–42.
- Ryan, M.-L. (1992). The Modes of Narrativity and their Visual Metaphors. *Style*, 26, 358–387.
- Ryan, M.-L. (2001). The Narratorial Functions: Breaking Down a Theoretical Primitive. *Narrative*, 9, 145–152.